



BROKEN CIRCLE/ SPIRAL HILL

TEKST: LENNARD DOST
FOTOGRAFIE: ALBERT RAVEN
LUCHTFOTO: AERDPHOTO EELDE

POËTISCH PROJECT TUSSEN GRAAFMACHINES EN SHOVELS

'NATUURLIJK. HET VERGT WEL BEHOORLIJK WAT ONDERHOUD. ZO'N PROJECT ALS BROKEN CIRCLE/SPIRAL HILL. MAAR UITEINDELIJK IS DAT SLECHTS EEN KLEINE MOEITE. WE DOEN HET MET PLEZIER. AL MEER DAN 35 JAAR. DE SCULPTUUR IS EEN SOORT HOBBY VAN ONS GEWORDEN. HIJ ZIT ZELFS IN ONS BEDRIJFSLOGO VERWERKT. MENSEN UIT DE HELE WERELD KOMEN HIER SPECIAAL VOOR SMITHSONS KUNST NAARTOE. JE KOMT ALS BEDRIJF INEENS IN EEN HEEL ANDERE WERELD TERECHT. MACHTIG INTERESSANT.'

Aan het woord is Gerard De Boer jr., sinds het overlijden van zijn vader Gerard de Boer sr. samen met zijn broer eigenaar van de zandafgraving Z.E.M. Emmen BV. De plek waar in het begin van de jaren zeventig de Amerikaanse land art-kunstenaar Robert Smithson (1938-1973) zijn Broken Circle/Spiral Hill (1971) realiseerde als onderdeel van de tentoonstelling Sonsbeek Buiten de Perken. Land art ontstond als beweging in de jaren zestig van de twintigste eeuw. Kunstenaars die land art maakten kozen met opzet voor afgelegen locaties, op nadrukkelijke afstand van highbrow culturele plekken, in het bijzonder musea. Daarmee verzetten zij zich tegen het museale verhaal dat dicteert wat kunst is – en vooral ook: wat niet – en langs welke lijnen de geschiedenis van de kunst verloopt. Land art-kunstenaars vonden juist dat de tegenstelling tussen natuur en cultuur bepalend zou moeten zijn voor wat kunst is. Ze intervenieerden in het landschap (maakten kullen, heuvels op akkers, ophopingen in het water), en lieten zien hoe de mens de natuur in bezit neemt door omgevingsverandering. Gastcurator Wim Beeren, in de jaren zeventig conservator van het Stedelijk Museum, verruimde in 1971 de opzet van Sonsbeek door af te wijken van het bestaande concept van de beeldtentoonstelling en zich niet langer te beperken tot de locatie van het Arnhemse park. Vanaf dat jaar was Sonsbeek een nationale manifestatie van hedendaagse kunst. Op tal van plekken in Nederland werden onder het overkoepelende thema 'Ruimte en Ruimtelijke Relaties' sculpturen gerealiseerd in de openbare ruimte. Mede door de – inmiddels wereldberoemde – kunstenaars die Beeren wist te strikken (naast Smithson bijvoorbeeld ook Bruce Nauman, Carl André, Jan Dibbets en Panamarenko), geldt zijn Sonsbeek nog altijd als één van de meest spraakmakende tentoonstellingen in Nederland ooit.

Terug naar Emmen. Tussen de graafmachines en shovels bevindt zich daar aan de rechteroever van de zandafgraving Smithsons poëtische project. Een opengewerkte cirkel op de grens van water en land, waarvan het deel in het water zodanig is weggegraven dat er een soort halfronde landtong is ontstaan. Als een zandpier die uit het water oprijst. De pier lijkt het landgedeelte te moeten beschermen tegen weer en wind. Landinwaarts herhaalt de tong zich in een kanaaltje. Op het land ligt een grote zwerfkei. Met aan de oever de Spiral Hill, een soort parodie op de toren van Babel. Een kegelvormige zandheuvel van 23 meter hoog die beklommen kan worden langs een omhoog draaiend, spiraalvormig pad. Tijdens mijn bezoek is het overwoekerd met begroeiing. Vanaf het hoogste punt heb je een prachtig uitzicht op de Broken Circle en het omringende landschap.

Uit de Sonsbeek buiten de Perken-catalogus blijkt dat Smithson in het oorspronkelijke plan ook plek had ingeruimd voor een meanderend pad, dat vanaf het 'strand'-gedeelte naar Spiral Hill zou lopen. Maar om onduidelijke redenen is dat nooit gerealiseerd. Volgens De Boer jr. koos Smithson voor de huidige vorm omdat hij de eeuwige strijd van Nederland met het water wilde verbeelden; het gevecht om de landwinning. De locatie werd destijds voorgesteld door Sjouke Zijlstra, de toenmalige directeur van theater De Muzeval in Emmen. 'Zijlstra was goed bevriend met mijn vader en voor de Sonsbeek-organisatie op zoek naar locaties buiten Arnhem. Hij liet Smithson de zandafgraving zien, omdat hij wist dat die erg geïnteresseerd was in industriële landschappen en geologie. [wetenschap die de aarde, haar geschiedenis en de processen die haar vormen of gevormd hebben bestudeert/LD] De kunstenaar was in eerste instantie op zoek naar een veenlandschap, omdat dit karakteristiek is voor Nederland, maar reageerde meteen enthousiast. Het zag er hier toen wel heel anders uit dan nu. Aan de overkant had je een enorme berg met oranje kleihoudende zandlagen. Dat stak prachtig af bij de industriële machines, het witte zand en het blauwgroene water. Vond Smithson ook. Veertien dagen lang heeft ie toen met het personeel van de zandafgraving opgetrokken. Een erg aardige man. En ongevoelig gedreven. Hij zat 's morgens vroeg al met de jongens in de schafketeet. Onze familie woonde vlakbij de zandafgraving. 's Avonds kwamen ze hier dan met zijn allen koffie drinken. Erg gezellig. Op aanwijzingen van Smithson heeft mijn vader het project uiteindelijk, samen met enkele van zijn medewerkers, gerealiseerd.'



Destijds bestond het pad van de Spiral Hill alleen uit witte aarde. Dat stak scherp af tegen de donkerbruine turf waarvan de heuvel was gemaakt. 'Binnen een half jaar had de erosie echter zo huisgehouden dat we de heuvel wel moesten beplanten. Sindsdien werken we het struikgewas elk voorjaar even bij. Af en toe heeft het pad wat extra zand nodig. We hebben een houten beschoewing geplaatst aan de waterkant van Broken Circle, om hem niet af te laten brokkelen, en de kei in het midden van de cirkel een keer omhoog gebracht met een kraan. Eigenlijk valt het allemaal wel mee.' Die kei, een ijstijdmegaliëet, hoorde oorspronkelijk niet bij het kunstwerk. 'Hij kwam ineens naar boven toen we het land tijdens het voorbereidingsproces omploegden. Smithson wilde per se deze plek. Dus die kei moest weg. Hij beschouwde hem echt als een indringer. Maar met de apparatuur die we toen tot onze beschikking hadden, lukte het niet. Hoe we het ook probeerden. We hebben er nog even over gedacht om het leger in te schakelen, maar zijn daar uiteindelijk toch maar van afgestapt. Dat zou een dure grap zijn geworden. Smithson realiseerde zich op een avond dat de kei op die plek wel wat weg had van het oog van een vulkaan. Hij zag er een soort waarschuwing uit de ijstijd in. Uiteindelijk heeft ie hem daar toen maar gelaten.'

Broken Circle/Spiral Hill. Verscholen in het bosrijke landschap van Drenthe. Je kunt het als kunstenthousiasteling bijna niet geloven. Op slechts veertig minuten afstand van je eigen woonplaats (Groningen), een kunstwerk van iemand die doorgaat voor de meester van de land art. En dan ook nog eens zo'n uniek project: het gaat hier om de enige sculptuur van Smithson in Europa. Wereldwijd is het één van de weinige projecten van de kunstenaar die bewaard zijn gebleven. Met dank aan Zijlstra en De Boer sr., die hem ervan wisten te overtuigen dat het zonde zou zijn als Broken Circle/Spiral Hill weer zou verdwijnen, zoals oorspronkelijk de bedoeling was. De sculptuur was namelijk niet gemaakt voor de eeuwigheid. Die zou, vond Smithson, na verloop van tijd weer op moeten gaan in de natuur. Hij wilde op die manier iets teruggeven aan een omgeving waarvan al zoveel was weggenomen.

Smithson was in die dagen gefascineerd door het begrip 'tijdelijkheid'. Het tijdelijke karakter van zijn werk illustreerde in zijn ogen de veranderlijke staat van dingen, de dynamische relatie tussen mens en natuur. Met zijn fascinatie voor tijdelijkheid verwees Smithson niet direct naar de tijdelijkheid van het bestaan, zoals soms wel wordt gedacht. Net zo min als zijn keuze voor verwoeste locaties een rechtstreekse kritiek is op de mens, die alles om hem heen lijkt op te slokken en te vernietigen. Maar indirect zet Smithson wel aan tot nadenken over dit soort thema's. Hij vraagt je goed om je heen te kijken. En vooral ook te voelen. De aarde is er al veel langer dan wij. Realiseer je dat. En toon respect. Verkwansel onze planeet niet. Broken Circle/Spiral Hill lijkt in die zin welhaast een pleidooi voor een leven in harmonie met de natuur. Waarbij 'de Spiraal, het labryrint en de cirkel vormen zijn waarin begin en einde samenvallen; metaforen voor een "omgekeerde Genesis"'. (Ad de Visser, *De Tweede Helft- Beeldende Kunst* no 1945). De rustieke omgeving brengt met het grootste gemak de menselijke schreeuw tot bedaren. De bezoeker wordt meteen het zwijgen opgelegd. In *no time* glijdt alles van je af. Heel even vergeet je de wereld om je heen, en ervaar je een soort religieuze, kosmische band.

Minimalistisch beeldhouwer Robert Smithson (1938-1973) raakte midden jaren zestig geïnteresseerd in aarde als sculpturaal materiaal. Hij begon grootschalige 'earth works' te maken en was daarmee een van de grondleggers van de land art. Behalve kunstenaar was Smithson een belangrijk kunsttheoreticus. Belangrijke thema's in zijn werk zijn plaatsgebondenheid en tijdelijkheid. Zijn bekendste werk is *Spiral Jetty* in het Great Salt Lake in Utah. Dit werk behoort samen met *Broken Circle/Spiral Hill* tot het weinige dat van Smithsons werk bewaard gebleven is.

Omdat Broken Circle/Spiral Hill een van de weinige overgebleven land art-projecten van Smithson is die nog te zien zijn, komen er geregeld toeristen van over de hele wereld via de N34 naar de zandafgraving, die inmiddels verworden is tot een soort bedevaartsoord voor kunstliefhebbers. De Boer jr. vertelt er graag over. Bijvoorbeeld over de gitarist van noise-rockband Sonic Youth, Lee Ranaldo, die gedurende een tournee met zijn kompanen een uitstapje maakte naar Emmen. Volgens De Boer jr. omschreef Ranaldo een bezoek aan Broken Circle/Spiral Hill als 'een belevnis van een andere orde, een spirituele ontmoeting, een bevestiging van bekende en onbekende dingen'. Ranaldo was zelfs zo onder de indruk dat hij één van zijn ep's naar het project vernoemde (*Broken Circle/Spiral Hill*, 1994).

'SMITHSON VRAAGT JE GOED OM JE HEEN TE KIJKEN. EN VOORAL OOK TE VOELEN'

Vorig jaar kwam de Amerikaanse architect-kunstenaar Richard Saxton (1975, Nebraska, VS) op bezoek, met een groep van twintig belangstellenden uit Groningen. Saxton is oprichter van de *MunicipalWORKSHOP*, een organisatie die internationaal werkt aan plaatsgebonden projecten waarin beeldende kunst, beeldhouwkunst en architectuur worden gecombineerd, en was drie maanden als artist-in-residence verbonden aan het *Wallhouse #2*, aan de rand van Groningen. Het enthousiasme waarmee De Boer het gezelschap ontving werkte zo aanstekelijk, dat Saxton hem meteen uitnodigde om samen naar Smithsons beroemdste project, de *Spiral Jetty* in het Great Salt Lake van Utah, te gaan kijken. In zekere zin is dit werk de oudere broer van Broken Circle/Spiral Hill en daarmee goed vergelijkbaar. Niet alleen vanwege de vorm, maar ook vanwege de locatie waar de sculptuur werd gerealiseerd. *Spiral Jetty* is een spiraalvormige pier van zwarte rots, aarde en zoutkristal, geïnspireerd op De Slangenheuvel, een pre-Columbiaans Indiaans monument in Ohio. De sculptuur is aangelegd in een sterk vervuild meer, een door menselijk ingrijpen vernielde plek. Hoewel de pier door de stijging van het waterpeil en de werkzaamheden aan de naburige dam al meerdere keren onder water is verdwenen, schijn je die nog steeds te



SPIRAL HIL

kunnen zien. 'Bel mij als je zin hebt, dan gaan we er samen naar toe,' had Saxton De Boer jr. laten weten. Als de Drent ooit in Amerika moet zijn, zal hij dat zeker doen. De Boer jr. is namelijk behoorlijk gefascineerd door Smithson. Thuis heeft hij inmiddels een kast vol boeken over de kunstenaar en alles wat er sinds het begin van de jaren zeventig in de landelijke en regionale bladen geschreven is over het project in Emmen heeft hij uitgeknipt en bewaard. De kunstwereld ligt hem ook wel. Een paar jaar geleden is hij nog samen met zijn broer naar de opening geweest van de Mapping the Studio-tentoonstelling in het Stedelijk Museum (Amsterdam), waar ook werk van Smithson was te zien: een video die van vanuit een helikopter van Spiral Jetty was gemaakt. Mapping the Studio ging over de verhouding van kunstenaars met hun eigen werkomgeving, het atelier. De expositie liet onder meer zien welke alternatieven kunstenaars ontwikkelen voor de gesloten werkplek die het atelier lange tijd is geweest. Gasten van de tentoonstelling konden met een bus een excursie maken naar de zandafgraving in Emmen.

oorspronkelijk zou ook Broken Circle/Spiral Hill vanuit de lucht in beeld worden gebracht. 'Vanaf die hoogte had je pas echt goed zicht gekregen op het hele project. Eigenlijk zijn beide

onderdelen van de sculptuur alleen van bovenaf in één oogopslag zichtbaar,' aldus De Boer jr. Of zoals Smithson het zelf ooit zei in een interview met Art Magazine (1971): 'Als je over een werk vliegt, zie je in zekere zin de hele configuratie samengetrokken tot één fotografische schaal...'. 'Maar om de één of andere reden is dat hier nooit gebeurd,' aldus De Boer jr. 'Ik geloof omdat het geld op was. Ze moesten het destijds doen met een klein budgetje.'

'VERSCHOLEN IN HET BOSRIJKE LANDSCHAP VAN DRENTHE. ALS KUNSTENTHOUSIASTELING GELOOF JE HET HAAST NIET'

Twee jaar na het interview met Art Magazine is Robert Smithson tijdens zo'n registratie op tragische wijze om het leven gekomen. Zijn vliegtuig stortte neer tijdens een inspectie van zijn Amarillo Ramp, een pier in een Texaans meer. Vanaf dat moment heeft zijn carrière pas echt een enorme vlucht genomen.